

SZEMLE

Nagy jelentőségű feldolgozás egy kisorégió régészetéről

Gáll Erwin – Dobos Alpár – Petruț Dávid – Kapcsos Norbert – Wanek Ferenc – Piroška Eszter – Nagy Szabolcs – Iván András: „Daciától Ultraszilvaniáig”. A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai. 3/4–12/13. század. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2017, 252 old.

Az erdélyi kutatók tollából született munka önmagát egy erdélyi mikrorégió, a Kis-Szamos völgye késő római kortól a korai középkor végéig keltezhető régészeti hagyatékát összegyűjtő repertóriumként határozza meg. Ennél azonban valójában sokkal több: egy jól körülhatárolható terület átfogó régészeti elemzése, amely egyben minden hasonló elemzés számára nélkülözhetetlen módszertani alapvetésként is szolgál.

A mikroregionális elemzés lehetőségeit és jelentőségét elemző bevezetés után következő szakaszok sorra veszik azokat a természetföldrajzi szempontokat, amelyek egy mikrorégió meghatározását lehetővé teszik: a geológiai adottságok tárgyalása az emberi megtelepedés, termelés és kommunikáció lehetőségeinek és a tárgyalt területen kiváltóképpen fontos kérdésként a nyersanyagforrások eloszlásának és jelentőségének rendszerezéséig vezet. A részletes környezetföldrajzi leírás, amely megrajzolja az emberi megtelepedés és tevékenység kereteit is, ilyenformán fontos előzménye a repertóriumnak. A kötet gerincét terjedelmével a mikrorégió lelőhelyeinek ismertetése alkotja. A viszonylag bő lelőhelyleírásokat szövegközi képeken a lelőhelyet térben elhelyező térképek, illetve a fontosabb esetekben a lelőhely régészeti jelenségeit és leletanyagát is bemutató, a kötet végére illesztett táblák egészítik ki. A lelőhelyek ismertetését 50 oldalas elemző fejezet követi. Felütése egy kutatástörténeti összefoglalás, amely lényegében a román régészet fejlődése nagy kerékkötőjének, a

dákorumán kontinuitás máig élő elméletének kritikus elemzése. Ez után a *Régészeti kutatások elemzése* fejezetcím valójában a régészeti leletanyag és dokumentáltság segítségével levonható következtetések mibenlétének, milyenségének elemzését rejti. Repertóriumából már e fejezet régészeti elemző monográfiává avatja a kötetet, amelyben a szerzők az egyes lelőhelytípusok összehasonlító elemzését, időrendi viszonyok vizsgálatát és a Kis-Szamos völgyében található régészeti hagyaték makroszintre is kitekintő összefüggések közé helyezését végezték el. A szerzők levonhatják azt a fontos következtetést, hogy a tárgyalt korszakban a kutatásban megkülönböztetett hat időrendi fázis helyett a régióban csak négy különíthető el: ez további elemzésre ad lehetőséget a centralitás és periferialitás kérdései kapcsán. Az időrend után a környezet emberi megtelepedésre kifejett hatásának, a római kori előzmények és a kontinuitás lehetőségeinek vizsgálata következik. A szerzők az 5–6. századi, római koritól eltérő településmintázat alapján igen korlátozott kontinuitással és a régió sűrű benépesülésével számolnak. Ezzel szemben azonban felvetődik az olvasóban, hogy a korábban lakatlan területek betelepítése nem csupán a római koritól különböző élelemtermelési stratégiák megjelenésének, az életmód átalakulásának hatása-e. Az említett strukturális probléma mellett az időrendi kutatások – makro szinten is érvényesülő – problémája lehet, hogy az emberi jelenlét a 7–9. század között egyre nagyobb területről ismert, azonban egyre

szórványosabb nyomai után a 10. századi, honfoglaló magyar jellegű leletanyag kizárólag Kolozsvár környékéről ismert: megfogalmazódik a kérdés, hogy a 9. századig keltezett, szláv jellegű hagyaték valóban eltűnik-e a magyar fejedelemség hatalmi struktúráinak Kis-Szamos-völgyi megjelenése előtt.

Ezt követően a bevezető fejezetben rendszerezett elméleti alapok esettanulmányokban kerülnek kifejtésre. A szerzők ezekben széles elméleti beágyazottsággal ütköztetik a mikro- és makroszintű elemzés lehetőségeit. Figyelmük középpontjában érezhetően a makroszintű megközelítés problémás volta áll: a 18–20. századi kontinuitás-diszkontinuitás alapú elméletek után a romanizáció elméletre visszamenő akkulturációs modellek kritikája következik. A kontinuitáselméletek ernyője alatt voltaképpen minden, modern struktúrák felől közelítő, azokat valamilyen módon a régészeti korokra visszavetítő megközelítés helyet kap. A szerzők megállapítása szerint az akkulturációs modellek, mint a (nemzeti, etnikai stb.) egység képzetét a mai társadalmak számára a történeti korokban is megeremítő narratívák a kontinuitáselméletekkel rokonok abban, hogy elfedik a csoport, illetve mikroregionális identitások létének lehetőségét. A makroszintű vizsgálatok a kötetben képviselt felfogás szerint voltaképpen nem mások, mint az „államnemzet koncepciók” hatására a régészeti hagyaték homogenizációra törekvő interpretációi, amelyek megeremtik a „homogén régészeti leletanyag” tudományos toposzát. A szerzők fontos megállapítása – mondandójuk a bonyolult, illetve zavaros megfogalmazás miatt e ponton sajnos interpretációra szorul –, hogy az európai környezetben továbbra is jellemző önreflexió-mentességnek köszönhető az olyan aránytévesztések, mint amikor a német kutatás helyesen ismeri fel ugyan az etnikum régészeti alapon történő azonosításának problémáit, mégis, magát a fogalmat az irányzat úttörője, Sebastian Brather is a 18–20. század között kialakult kereteiben, abszolútértékkel bíró kategóriaként használja, és a modern fogalmat „univerzálisan általános jelenségként” vetíti vissza a korai középkorba.

Az elemző fejezetekben a szerzők fontosnak ítélt részletkérdésekben (migrációk, kereszténység, az etnikumok régészeti láthatóságának problematikája és a Kis-Szamos völgye centrumainak kérdése) kísérelik meg összekötni a mikro- és makroszintű elemzést, amelynek elméleti alapját egy tudatosan megfogalmazott strukturalista megközelítés képezi. Mégis, talán e fejezeteknél érheti némi kritika a szerzőket azon igyekezetük miatt, hogy a mikrorégió jelenségeit a lehető legteljesebb mértékben – gyakorlatilag azonban a régészeti és történeti források adta lehetőségek határán túl is – beilleszessék a külvilág történeti, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatainak összefüggései közé. Míg alapvető következtetéseik a Kis-Szamos völgyét lakó népcsoportok életét befolyásoló bevándorlás és hiedelemviláguk – pontosabban annak régészeti eszközökkel kutathatatlan volta – kapcsán érvényesek, illetve a kora középkori régészet vonatkozásában úttörő a hatalmi centrum láthatósági vizsgálat, bizonyos megállapításaik saját, máshol következetesen érvényesített elméleti bázisuk alapján is pontosításra szorulnak. Az alapvetően a makroszintű struktúrákról valló történeti forrásokból ismert vándorlások, etnikumok és éltek nehezen, illetve szinte sehogy sem illeszthetők bele a mikrorégió régészeti források tükrében ismert történetébe. Az egyedüli lehetőséget erre a szerzők szerint is kizárólagos megoldást jelentő bioarchaeologiai vizsgálatok jelentenék: ezek hiányában azonban a főleg a gepida kor esetében rekonstruálni próbált népmozgások és társadalmi hierarchiák, illetve vitatott etnikai és vallási kérdések mögül hiányzik a kézzel fogható alap.

El kell azonban ismernünk: e ponton a gondolatmenet következetes végigvitele, az elemzés kiteljesítése jócskán túllépett volna még a kötet számára a szerzők által meghatározott, rendkívül becsvágyó célokon is. Az egyéni és csoportos identitás, hiedelemvilág, társadalmi struktúrák (hierarchiák és intézményrendszer, köztük a vallások), illetve mindezek metszéspontjában az etnikumok kutatása a későbbiekben számos adattal szolgálhat a régészeti korú társadalmak makro- és

mikroszintje közötti kapcsolatok jellegéhez. A kötet hatalmas érdeme az az elemzés hosszához mérten terjedelmes gondolati váz, amelyet a szerzők következetesen alkalmaznak, de amely mégis első sorban – bevalottan is – általában a későbbi, kora középkori mikroregionális kutatások számára kíván módszertani alapokat biztosítani. A kötet friss levegőt visz a magyar népvándorlás kori (kora középkori) régészetben megszokott, nyugati kutatási trendeket adaptáló, onnan mind a tematikákat, mind a kérdésfelvetéseket átvevő, emiatt azután állandó fáziskésésben lévő kutatási irányzattal szemben.

A szerzők, illetve a Kárpát-medencei régészet számára a mikrostruktúrák elmélyült vizsgálata egy lehetőség arra, hogy a periférikus létből kilépve, a térség társadalmait közelebb vigye a saját kulturális, társadalmi és geopolitikai valóságuk megismeréséhez. A mikrorégióra fókuszáló, hosszú időszakot átfelölő kutatás talán legfontosabb aspektusa, hogy az esetleg hosszú távú regionális folyamatokat időben nem szakítja szét. Jelen esetben a nem történelmi ismereteink szerint tagolt mikroelemzés nem választja le – a hagyományosan a kutatásban élő felfogásnak megfelelően – a honfoglalás- és kora Árpád-kort a korábbi fejlődésről. A 9. század problémája, illetve bővebben, az avar kor és a kora Árpád-kor között több esetben – például a kerámia esetében már bizonyítottan – megfigyelhető kapcsolatok, a népességkontinuitás, esetleges településhálózat-, táplálkozáskultúra- (gazdálkodási modell) folytonosság vizsgálata szempontjából ez a hosszú távú szemlélet elengedhetetlen. Épp a 9. századi hiátus problematikája bizonyítja a történelmi perspektívából, történelmi korszakok és kérdésfelvetések mentén dolgozó régészeti kutatás sérülékenységét. Tanulnunk kell tehát a kulturális rendszerekben gondolkodó szerzőktől, de mint már a kötet bevezetője felhívja rá a figyelmet, legalábbis el kell tudnunk vonatkoztatni a történelmi kategóriáktól. A kutató társadalmi környezet meghatározta történelmi tudata legjobb esetben tevékenységének időrendi korlátait szűkíti, rosszabb esetben – erre a monográfia kutatástörténelmi szakasza bőséggel sorol példákat – a 20. századi, nemzeti,

kultúrpolitikai keretek visszavetítése, a múlt tendenciózus aktualizációja az eredménye. A történelmi kategóriák helyett a régészeti anyagban mutatkozó belső mintázatok keresésével e téren példamutató az előttünk fekvő kezdeményezés.

A szerzők emiatt végül össz-Kárpát-medencei szinten is úttörő munkát tettek le az asztalra. A nemzetközi régészeti kutatásban ma a mikroregionális kutatások felívelésének korát éljük, ez a trend azonban az itt vizsgált korszakok Kárpát-medencei régészeti kutatásában mindmáig kevésbé érezeti hatását. A korszak magyar kutatói máig a 20. század végének nagy kutatószemélyiségei – a tárgyalt szűkebb térség és korszak esetében egyértelműen Bóna István – által létrehozott, átfogó, merész narratívák hatása alatt vagyunk, annak ellenére, hogy ezen értelmezések fölött alaposan elszállt az idő. A 20. században a rendelkezésre álló kisebb forrásmennyiség alapján megírt, holisztikus szemléletmódú, a teljes Kárpát-medencei anyagról összefoglaló igénnyel kijelentéseket tevő munkák után a regionális elemzések jelenthetik a továbblépés lehetőségét. Az elmúlt két-három évtized hatalmas adatnövekedése messze túlnőtt az egy személy által megírható, összefoglaló kultúr-, gazdaság- és társadalomtörténelmi elemzések lehetőségein: a következő szintézisre csak hatalmas aprómunka, adatgyűjtés alapján lesz lehetőség. Az adatgyűjtés természetes közege pedig az a keret, amit a Kis-Szamos völgye monográfiájának szerzői megvalósítottak: a földrajzi alapon szervezett, egyetlen terület hosszabb távú történetét átfogó adatgyűjtés és a helyi színezetekre, lokális trendekre reflektáló mikroelemzés.

A regionális jellegek, helyi folyamatok részben egy nagy korszak átfogó trendjeibe illeszkednek, azok által meghatározottak, azonban a részletekbe menő elemzés megmutatja, hogy az egyes régiók „fejlődése” számos okból kifolyólag más, és különbségeik végső soron befolyásolják vagy befolyásolhatják a globálisan, kevesebb – a kutató által fontosnak, lényegesnek ítélt adat alapján felülről megfigyelt trendek, folyamatok összképét. Úgy is mondhatnánk: Heidegger hermeneutikai körében

elődeink – az Erdélyről kissé kívülről író Bóna István vagy a jelen monográfia szűkebb környezetéről belülről érkező Radu Harhoiu – felülről lefelé, átfogó elméleteket fogalmaztak meg. Ezek természetesen messzemenően az adott kutató ön- és társadalomképének befolyása alatt születtek: nem véletlen, hogy Bóna értelmezéseit egy világ választja el R. Harhoiu elképzeléseitől az erdélyi népesség történetéről vallott felfogásában. Ezzel szemben a mikroregionális keret lehetőséget ad arra, hogy alulról, az adatok irányából felfelé haladva ellenőrizzük, újraértékeljük a több mint egy emberöltővel korábban a Kárpát-medence népvándorlás- és kora középkoráról kialakított képet. Egy mikroelemzés természetesen mit sem érne átfogó elméletek, ezeknek megfelelő kérdésfelvetések nélkül. Gáll Erwin és társai munkájának legnagyobb erényét éppen az jelenti, hogy a mikroregionális kutatás fontosságára reflektálva a nagy perspektívájú,

elméleti-módszertani alapvetést és kérdésfelvetéseket sem téveszti szem elől. Reálisan pozicionálja tehát a bevezetés a kötetet módszertani szempontból úttörő, hasonló feldolgozások számára modellt alkotó vállalkozásként.

A Kárpát-medencei térben centrális helyzetben lévő magyar régészet számára a Kis-Szamos völgyét feldolgozó munka talán perifériális jelentőségűnek tűnhet: centrális gőgünket azonban alaposan lehűtheti az erdélyi régészek tollából született újszerű, innovatív feldolgozás. Talán nem véletlen, hogy éppen e munka nem adaptálja a közép-európai szellemi műhelyekben pro vagy kontra máig kötelező etnikus szemléletet. Erdélyben a népvándorlás és kora középkori régészet önálló műhelye látszik létrejönni, amely az erdélyi szellemi szabadság legszebb korszakait idézi irigylésre és követésre méltón.

Szente Gergely

Három az egyben: komplex monográfia a régi Udvarhelyszékről

Sófalvi András: Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken. Kvár 2017. 616 old.

Nemcsak a szakmabeliek, de a történeti érdeklődésű nagyközönség számára is jól érzékelhető a középkori régészeti kutatásoknak az az örvendetes megélnélkülése, amelynek az utóbbi másfél évtizedben tanúi lehettünk Erdélyben, különösen pedig Székelyföld egyes vidékein. Mindez elsősorban annak a tucatnyi fiatal régésznek az érdeme, akik a – korábban ideológiai okokból mellőzött – középkor iránti érdeklődéstől vezetve romániai vagy magyarországi műhelyekben elsajátították a szakma csínját-bínját, szűkebb pátriájukba visszatérve múzeumokban helyezkedtek el, majd kitaró terpmunkával és a leletek nem kevésbé szorgalmas közlésével megsokszorozták a rendelkezésünkre álló régészeti adatok számát. Tevékenységük

jelentőségét akkor értékelhetjük igazán, ha tekintetbe vesszük, hogy a székelyek megtelepedésére és 1400 előtti történetére vonatkozó kisszámú írott és nyelvészeti forrás nyújtotta lehetőségeket a kutatás nagyrészt már kiaknázza. A friss régészeti eredmények nemcsak egy újfajta, folyton bővülő forrásbázis alapjait vetik meg, hanem újabb értelmezési lehetőségeket nyitnak a régi információk tekintetében is.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kötet e regionális kutatások eredményeinek első nagy ívű összefoglalása. Szerzőjét, Sófalvi Andrást (sz. 1973), a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum munkatársát nem szükséges külön bemutatni az olvasóknak, hiszen az Erdélyi Múzeum és a Certamen hasábjain